

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВАЦЬКИХ ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск 21.

УДК 811.162.4*367.622:811.161.2

Окогріб І. В. Особливості функціонування словацьких іменників pluralia tantum: зіставний аспект; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті розглядається семантика словацьких іменників pluralia tantum у зіставленні з українською мовою. На основі контрастивного аналізу простежуються особливості вживання іменників pluralia tantum в обох мовах.

Ключові слова: іменник, граматична категорія числа, pluralia tantum.

Summary. In the article semantics of nouns of pluralia tantum of Slovak in comparison with Ukrainian. In basis comparative features are traced in the use of nouns of pluralia tantum in both languages.

Key words: noun, grammatical category of number, pluralia tantum.

У вивченні граматичного ладу конкретної мови першорядну роль відіграє кваліфікація його визначальних категорій, у яких знаходить відображення специфіка зв'язку мислення і мови. У змісті граматичної категорійності відтворюється організація мови як цілісної системи. Специфіка слова як граматичної одиниці мови полягає в тому, що воно належить і морфологічному, і синтаксичному рівням. Щодо морфологічних категорій, то вони виражають за допомогою формальних засобів категорії мислення двох відношень: і тих, що пов'язані з побудовою концептуальної картини світу, і тих, що являють собою відображення ситуації мовлення й ситуації референції. У слові як основній лексичній одиниці мови поєднуються елементи певного граматичного значення з певними типами лексичного значення. Зокрема, категорія числа своєрідно взаємодіє з лексико-граматичними розрядами іменників, виражаючи складний семантичний потенціал форм однини і множини. Категорія числа, будучи однією з визначальних категорій іменника, належить до категорій із семантико-граматичною домінантою і відтворює кількісне співвідношення предметів і явищ навколишньої дійсності. Значення граматичної категорії числа ґрунтується на розмежуванні одиничного, індивідуально виділюваного предмета і кількох однотипних предметів. Відхилення у вираженні категорії числа пояснюється відсутністю ознаки обчислюваності. Безпосереднім виявом цього є іменники, яким властива тільки форма однини (singularia tantum), і іменники, вживані тільки в множині (pluralia tantum) [1, 151].

Семантична кваліфікація числа передбачає бінарне протиставлення одиничності й множинності, між ними встановлюються еквіполентні (рівноправні) відношення. Найдавніші етапи становлення категорії числа ґрунтувалися, очевидно, на безпосередньо чуттєвому сприйнятті реальних сукупностей. Рахування було конкретним, візуальним. Наступним кроком стало співвіднесення цих реальних сукупностей з іншими множинами предметів, що виділялися як замітники, еталони. Найчастіше це були пальці рук, вузлики, камінці, че-

репашки, зарубки. Таке рахування можна розглядати як своєрідне моделювання розумового процесу, тобто як певний крок у напрямку до абстрагування.

Кваліфікація граматичної категорії числа у вітчизняній лінгвістиці пов'язана з іменами О. О. Шахматова й В. В. Виноградова [9, 436-437; 128-143]. В.В.Виноградов відзначає, що "категорія числа іменників являє собою складний предметно-смісловий вузол, в якому сплітаються різноманітні граматичні й лексико-семантичні особливості іменників" [4, 125]. Формальна кваліфікація числа ґрунтується на зумовленості числових показників залежної словоформи опорною словоформою. А оскільки словоформи розрізняються не лише грамами, а й іншими неграматичними параметрами, категорію числа зараховують до класифікуючої категорії [8, 155–157]. Це означає, що форми однини й множини є формами не того самого слова, а різних лексем, закінчення тут виконує не словозмінну, а словотворчу функцію. У традиційному трактуванні підкреслюється значення граматичного числа як номінативного елемента змісту слова, що відображає реальне відношення між обчислюваними предметами: "один – більше як один". У сучасних слов'янських мовах існує цілий ряд слів, що мають безкорелятивні форми – або лише однину, або лише множину.

Наявність розбіжностей у функціонуванні цих слів у словацькій та українській мовах визначає актуальність їх дослідження і має важливе практичне значення при викладанні словацької мови (а також української) як іноземної. Однак вивчення іменників pluralia tantum досі не було в центрі уваги ні українських, ні словацьких мовознавців (за винятком однієї статті Л.Т.Буднікової [2, 30-34]). Тому предметом нашого дослідження обрано масив іменників pluralia tantum – іменників з неповною числовою парадигмою. Джерелами лінгвального матеріалу слугували лексикографічні праці – тлумачні словники словацької [11], української [3, 6, 7] мов та перекладний "Словацько-український словник" П.Бунганича [10].

Дослідження словацьких іменників *pluralia tantum* дозволяє виділити в їх складі такі семантичні групи:

1. Назви частин тіла: *hovoridlá, rodidlá, kríže, ústa, pľúca, prsia, väzy, šediny, ostatky*. Однак в українській мові з-поміж цих назв деякі належать до *singularia tantum*, інші мають і однину і множини, наприклад *šediny* – сивина (тільки *singularia tantum*), *pľúca* – легені та легеня [9].

2. Назви хвороб: *kiahne, osýpky, príušnice, spalničky, suchoty, suyanice*. В українській мові назва хвороби *príušnice* – свинка є іменником *singularia tantum*.

3. Назви одягу: *belásky, belasniaky, bričesky, čipky, galoty, háby, hábky, hábočky, handry, kopačky, montérky, nohavice, pohavičky, pantalóny, plavky, plečnice, pumpky, spodky, šaty, tepláky, trenírky*.

4. Назви інструментів, спорядження: *bradlá, cepy, činky, brány, drumble, dverce, dvercia, dvere, dvojačky, husle, hodinky, hodiny, hrable, hrablice, hrabličky, jasje, kachle, kliešte, klieštiky, kombinačky, krosná, kruhy, máry, mechy, nosidlá, nožnice, okovy, okuliare, opraty, sane, sánky, stopky, táčky, váhy, vráta vážky, vidly, zvižadlá, železá*. Частина їх еквівалентів в українській мові належить до іменників *singularia tantum*, інші можуть вживатися і в однині, і в множині. Наприклад: іменник *okovy* – окови (кайдани) [6, 1909 III: 48] і окови – 1.прикраса на дверях; 2.кайдани [7, 1980 V: 672], *vidly* – вила 1.інструмент; 2. розвилля, розсохи – окремо чи як частини різних знаряддів; 3 – кут, утворений пересіканням двох рік, доріг [6, 1909 I: 166] і вила – с/г знаряддя з кількома довгими зубами [7, 1980 I: 419], *vráta* – ворота (проїзд або прохід в огорожі між будівлями тощо [6, 1909 I: 256] і ворота – 1. проїзд або прохід в огорожі, між будівлями, а також ворітниця, що його закривають; брама; 2. точно визначена частина поля спортивної команди, яку вона захищає, граючи у футбол; 3. анат. місце входу органа або виходу з органа нервових волокон, кровоносних і лімфатичних судин; 4. мед. місце проникнення інфекції в організм [7, 1980 I:741]. Словник Грінченка подає іменник *vráta* як однозначний, а у СУМі, на основі метафоризації, це слово подано у складі термінів, що свідчить про розвиток терміної лексики у контексті наукового прогресу, зокрема таких галузей, як спорт, медицина.

5. Назви типів і видів писемності, документів тощо: *dejiny, memoáre, noty, noviny, pamäti, skriptá, zápisky, aktíva, alimenty, diéty, pasíva, počty, trovu, úspory*.

6. Назви суспільних заходів, подій, свят: *dostihy, preteky, pytačky, dozvuky, hody, raňajky, dožinky, driapačky, páračky, krstiny, meniny, narodeniny, nahováračky, oddávky, ohlášky, sľuby, zálety, zasnuby, bohosluzby, fašiangy, litánie, misie, pašie*. У словацькій мові ці назви вживаються тільки в множині, однак більшості з них в українській мові відповідають іменники, які вживаються в однині, наприклад, *fašiangy* – масляниця, масляна, *preteky* – змагання [10], *pytačky* – оглядини – 1. огляд, оглядування; 2. огляд житла і господарства після сватання, який закінчується гостиною [6, 1909

I:36] і 1. обряд знайомства батьків із майном нареченої; 2. те, що огляд [7, 1980 V: 616].

7. Назви інших явищ, абстрактних понять у словацькій мові вживаються тільки в множині: *čary, čachre, klebety, machle, maniere, mravy, opletačky, osídla, ovácie, pomery, spôsoby, trampoty, úklady, skrgývačky*, а в українській – в однині або множині: *trampoty* – клопіт, морока але і труднощі, *traru* – мучення, мука [10].

8. Назви часових відрізків: *feéerie, prázdni-ny, vakácie, prahory, prvohory, druhohory, treťohory, štvrtohory*.

9. Назви душевних явищ: *dumy, fňuky, chůt'ky, mdloby, muky, mušky, mžiky, obzerance, okolky, rozpaky* (збентеження, зняковіння, зняковілість), *zimomriavky*.

У словацькій мові серед іменників *pluralia tantum* слід відмітити власні назви, до яких належать:

1. Назви свят: *Dušičky, Hromnice, Turíce, Vianoce*. В українській мові *Vianoce* – Різдво (іменник *singularia tantum*) [9].

2. Назви газет, журналів: *Slovenské pohľady, Cirkevné listy, Hlasy, Pešťbudínske vedomosti*.

3. Назви підприємств, торгових центрів: *Stredoslovenské mliekarne, Východoslovenské železiarne, Potraviny*.

4. Географічні назви: *Malacky, Levice, Vráble; Atény, Delfy; Čechy, Uhry; Beskydy, Krkonoše, Vysoké Tatry; Alpy, Apeniny, Pyreneje; Antily, Bahamy, Cefeidy, Plejády; Dlhé hony, Kapustnice; Dolniaky, Horniaky*.

Деякі іменники *pluralia tantum* мають омонімічні паралелі при іменниках зі звичайною формою множини. Наприклад: *bradlá, brány, handry, hranice, kliešte, hodiny, kúpele, mechy, noviny, ostatky, pamäti, peniaze, počty, pomery, spôsoby, šachy, váhy, vážky, železá*.

<i>pluralia tantum</i>	однина – множина
<i>bradlá</i> (спортивний термін)	<i>bradlá – bradlo</i> (скала)
<i>hodiny</i> (пристрій для виміру часу)	<i>hodiny – hodina</i> (часовий проміжок, урок)
<i>noviny</i> (газета)	<i>noviny – novina</i> (новина, нова подія)

Іменники *pluralia tantum* за своїми морфологічними ознаками мають місце практично серед усіх типів відмінювання неживих іменників словацької мови (*neživotných podstatných mien*), окрім взірця *vysvedčenie*.

I. Чоловічий рід:

■ взірць відмінювання *dub*: *zálety, vohľady, hody, anály, fašiangy, mechy, dostihy, cepy, zasnuby, mravy, lazy, fúzy, pomery, Kúty, Karpaty, Piešťany*;

■ взірць відмінювання *stroj*: *zubále, rezance, kríže, Ladce, Sliače*.

II. Жіночий рід:

▪ взірєць відмінювання žena: prázdny, noviny, Apeniny, Andy, Taty;

▪ взірєць відмінювання ulica: pohavice, nožnice, lyže, kliešte, kiahne, husle, pomyje, financie, litanie, ovácie, dvere, Košice, Teplice, Vianoce, Krkonoše, Hybe;

▪ взірєць відмінювання dlaň: Stráne, Lednické Rovne.

▪ взірєць відмінювання kost': vnútornosti.

III. Середній рід:

▪ взірєць відмінювання mesto: krosná, bradlá, ústa, vráta, Košariská; іншомовного походження (cudzieho pôvodu): aktíva, pasíva, verbá;

▪ взірєць відмінювання srdce: dvercia, pľúca, prsia;

▪ взірєць відмінювання dievča: deťúrence, trojčatá, trojčence.

Суттєві розбіжності у співвідношенні українських та словацьких іменників pluralia tantum пояснюється тим, що іменники, які позначають одне поняття, залежно від перекладу можуть мати різні граматичні характеристики [5, 184-185], наприклад відносини (pluralia tantum) – vzťah (має обидві форми числа), підвалини (pluralia tantum) – základ (має обидві форми числа), стосунки (pluralia tantum) – vzťah (має обидві форми числа).

Досить багато українських іменників pluralia tantum у словацькій мові належать до сингулятивів або вживаються і в однині, і в множині. До pluralia

tantum української мови належать назви сукупності предметів: фінанси – finančníctvo, назви дій і процесів: відвідини – návšteva, назви музичних інструментів: цимбали – cimbal (singularia tantum), назви ігор: хованки – schovávačka, назви продуктів харчування: консерви – konzerva, дріжджі (pluralia tantum) – droždie (singularia tantum), назви рослинного покриву: овочі – zelenina (hromadné podstatné meno, singularia tantum), будяки – ôstie (hromadné podstatné meno, singularia tantum) [10]. Серед українських багатозначних іменників pluralia tantum є такі, що мають різницю в одному із значень або у відтінках його. Розвиток науки впливає на зміну семантичної структури лексики.

Граматична категорія числа має певні особливості в окремих слов'янських мовах. Існує значна кількість іменників singularia tantum та pluralia tantum, склад яких не збігається, зокрема, в словацькій та українських мовах. Можливо, це пов'язано із різним баченням світу, яке відбивається у виборі мовних форм у різних мовах, набором словотворчих засобів, різними шляхами запозичення назв, входження слів до граматичної системи мови. Та наявність розбіжностей у вживанні іменників з різними грамами числа у цих двох мовах призводить до інтерференції, тому системний опис категорії числа іменників словацької мови, а також контрастивний аналіз цієї категорії відповідає завданням сучасної лінгвістичної славістики.

Література

1. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / Безпояско О. К. – К.: Наукова думка, 1991. 151 с. – (монографія) (Ін-т мовознавства ім.О.О. Потебні).
2. Буднікова Л.Т. Категорія числа словацьких іменників: порівняльний аспект / Л. Т. Буднікова // Вісник Львівського університету. Серія філологія – 2007. – № 40, ч. 2. – С. 30–34.
3. Великий сучасний словник сучасної української мови / [уклад.-ред. В. Бусел]. – К.: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виноградов В. В. – М., 1972. – 125 с.
5. Перебейнос В. И. Типология категории числа имени существительного (на материале русского, украинского и английского языков) / В. Перебейнос, Т. Бобкова. – М., 2007. – 184-185 с. – (Труды и материалы III Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность»).
6. Словарь української мови / [ред. Б. Грінченко]. – К., 1907-1909. – Т.1-4.
7. Словник української мови / – К., 1970-1980. – Т.1-11.
8. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды: в 2-х т. / Ф. Ф. Фортунатов – М., 1956 – Т. 1. 1956. – 155-157 с.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Шахматов А. А. – Л., 1941. – 436-437 с.
10. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / Виноградов В. В. – М., 1986. – 128-143 с.
11. Slovensko-ukrajinský slovník / [ред. P. Bunganič]. – В.: SPN, 1985. – 647 с.
12. Krátky slovník slovenského jazyka / [ред. J. Kačala]. 3-е вид. – В.: Veda SAV, 1997. – 944 с.

Окогріб Іванна Василівна – аспірант кафедри словацької філології УжНУ.